

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 9 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2024:

71 ve 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicillerine Göre 1818-1827 Yılları Arasında Amasya'da Dini Hayat

*According to the 71st and 72nd Amasya Sharia Registers Religious Life in Amasya
Between 1818-1827*

İbrahim TAMAR

Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi PhD Student, Sivas Cumhuriyet University Faculty of
Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı. Literature, Department of History.

ibrahim.tamar@hotmail.com Orcid: 0000-0002-9896-2499

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

26.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted

14.07.2024

Atıf/Cite: İbrahim Tamar, "71 ve 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicillerine Göre 1818-1827 Yılları Arasında Amasya'da Dini Hayat", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2024), 220-244.
<https://doi.org/10.20486/imad.1426332>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Şer'iyeye sicilleri idari, siyasi, iktisadi ve hukuki alanlarda birçok bilgiyi ihtiva etmesi açısından önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bilhassa Tanzimat Dönemi'ne kadar şer'i mahkemelerde tutulan bu kayıtların birçoğu günümüze kadar intikal etmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan birçok kazaya ait değerli bilgilere ulaşılmıştır. Şer'iyeye sicilleri vasıtasıyla hakkında birçok yeni bilginin öğrenildiği kazalardan bir tanesi de Amasya'dır. Amasya'ya ait birçok şer'iyeye sicili transkripsiyon edilmiştir. Yapılan bu çevirilerden istifade edilerek farklı alanlarda birçok yeni çalışma ortaya koyulmuştur. Ancak yayınlanan çalışmaların çoğu iktisadi alanla sınırlı kalmıştır. Bilhassa şer'iyeye sicilleri çerçevesinde Amasya'da dini hayatı konu edinen herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bu sebeple belli bir dönem aralığındaki dini hayata dair bazı bilgilerin sunulması çalışmanın ayırıcı özelliğini oluşturmaktadır. Nitekim dini kurumlara birçok müslim-gayri müslim tayini yapılmış, ihtida edenler ve ölmeden önce İslami usullere göre mallarını bağışlayanlar olmuştur. Ortaya koyulan çalışma, bu gibi birçok bilgiyi ihtiva etmektedir. Ele alınan bu çalışmanın ana kaynağını 71 ve 72 numaralı Amasya Şer'iyeye Sicilleri'nin orijinal belgeleri ve bu sicillerin transkripsiyon edilerek hazırlanan tez çalışmaları oluşturmaktadır. Ayrıca bazı bölümlerde Osmanlı arşiv vesikalarından da istifade edilmiştir. Bu kaynaklar vasıtasıyla Amasya'da 1818-1827 yılları arasında dini hayata dair nelerin yaşandığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylelikle şer'iyeye sicillerinde dini hayat ile ilgili ne gibi bilgilerin bulunabildiği görülmüş olacaktır. Ayrıca Amasya'da dini hayatın ne şekilde yaşandığı, gayri müslimlerin genel durumu ve müslim-gayri müslim ilişkileri gibi hususlarda yeni bilgilerin ortaya konmasının hem Amasya hem de İslam tarihi açısından büyük bir öneme sahip olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Amasya, Dini Hayat, Şer'iyeye Sicili, Kadı.

Abstract

Sharia registers constitute an essential source group in terms of containing a lot of information in administrative, political, economic and legal fields. In the Ottoman Empire, especially until the Tanzimat Period, many of these records kept in the sharia courts have survived to the present day. Thus, valuable information about many cities within the Ottoman Empire has been obtained. Amasya is one of the cities where much new information has been learned about through sharia registers. Many shar'ia registers of Amasya have been transcribed. By utilizing these translations, many new studies have been produced in different fields. However, most of the published studies were limited to the economic field. Especially within the framework of sharia registers, no study on religious life in Amasya has been identified. For this reason, presenting some information on religious life in a certain period constitutes the distinctive feature of this study. As a matter of fact, many Muslims and non-Muslims were appointed to religious institutions, some of them later became Muslims and some donated their property according to Islamic procedures before their death. The present study contains a lot of such information. The main source of this study is the original documents of Amasya shar'ia registers numbered 71 and 72 and the this study was prepared by transcribing these registers. In addition, Ottoman archive documents were also utilized in some sections. Through these sources, it is aimed to reveal what happened religious life in Amasya between 1818-1827. In this way, it will be seen what kind of information about religious life can be found in the sharia registers. In addition, it is important for both Amasya and Islamic history to reveal new information on issues such as the religious life of Amasya, the general situation of non-Muslims and the relations between Muslims and non-Muslims.

Key Words: Islamic History, Amasya, Religious Life, Sharia Register, Qadi.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde şer'i mahkemelerde verilen kararların ve tutulan kayıtların bir araya toplandığı defterlere "şer'iyye sicilleri" denilmiştir. Kadı veya nâibi tarafından tutulan bu defterlere zaman içerisinde "kadı defteri, sicil-i mahfûz" veya "sicil" gibi isimler de verilmiştir.¹ Bu siciller ait olduğu bölgenin özellikle sosyal ve ekonomik yönü hakkında oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedirler. Söz konusu sicillerin tutulduğu şer'iyye mahkemeleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar asli mahkemeler olarak görev yapmıştır. Bu süreçte askeri, mali, hukuki, idari ve daha birçok davaya bakmış² ancak Tanzimat Dönemi'yle birlikte görev alanı ciddi anlamda daralmıştır.³ Bu döneme kadar tutulan siciller birçok hususta çeşitli bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir.⁴

Şer'iyye sicilleri içerisinde birçok belge türü yer almaktadır. Bu sicilleri oluşturan belgeler başlıca iki gruba ayrılmıştır. Birincisi, kadıların bizzat kendileri tarafından tuttukları i'lamlar, hüccetler, müraseleler ve mâruzlardır. Diğer grupta yer alanlar ise padişah tarafından kadılarına gönderilen emir ve fermanlar ile üst düzey devlet yöneticilerinden gelen tezkire, buyruldu, temessük ve berat gibi belgelerdir.⁵

Şer'iyye sicilleri üzerine birçok çalışmanın yapıldığı söylenebilir. Bu hususta bilhassa yüzlerce lisansüstü tez hazırlanmıştır. Bazı tezler siciller hakkında genel bilgilere odaklanırken⁶ daha çok bir kazaya ait olan şer'iyye sicilleri, transkripsiyon edilip değerlendirilmiştir. Hakkında birçok bilginin bulunduğu kazalardan bir tanesi de Amasya'dır. Amasya kazasına ait tespit edilebilen en eski tarihli çalışma 1987 yılına aittir. Bu çalışmada, Amasya'ya ait "1 Numaralı Şer'iyye Sicili" detaylı bir şekilde incelenmiştir. Böylelikle Amasya'da şer'i mahkemelere yansıyan birçok karar gün yüzüne çıkarılmış⁷ ve sonraki zamanlarda da Amasya kazasına ait birçok şer'iyye sicili çevrilip değerlendirilmiştir.

Detaylı bir literatür taraması yapıldığında şer'iyye sicillerinin yalnızca transkripsiyon edilmediği, bazılarının kapsamlı bir şekilde değerlendirildiği ve çevirilerden istifade edilerek çeşitli konularda özgün çalışmalar hazırlandığı görülmektedir. Özellikle lisansüstü tezlerde transkripsiyonlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak çalışmaların çoğunluğunda belgelerde geçen olayların detaylarına girilmemiştir. Netice itibarıyla bu durum yeni çalışmalara olanak sağlamış ve böylelikle çevirilerden istifade edilerek birçok makale hazırlanıp yayınlanmıştır.

¹ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988), 17.

² Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 14-28.

³ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrasında Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29 (Mart 2011), 56.

⁴ Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/8-11.

⁵ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, 18-52.

⁶ Detaylı bilgi için bk. Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Abdülaziz Bayındır, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usulleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1984); İbrahim Tüfekçi, *Şer'iyye Sicilleri Işığında İslâm Yargılama Hukukunda Bilirkişilik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000).

⁷ Fikret Yılmaz, *Amasya'nın Bir Numaralı Şer'iyye Sicili* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1987).

Amasya Şer'iyeye Sicilleri'nin çevirilerinden faydalanılarak çeşitli çalışmalar ortaya koyulmuştur. Yapılan bu çalışmaların büyük çoğunluğunun ekonomik alana odaklandığı görülmektedir. Amasya'da fiyatlar, satılan mallar veya mülk satışları gibi hususlar üzerine birçok çalışma mevcuttur.⁸ Siciller ışığında doğrudan dini hayatı konu alan herhangi bir çalışmanın olmamasından yola çıkılarak Amasya'ya ait olan ve çevirisi yapılmış birçok sicil tarafımızdan incelenmiştir. Dini hayata dair özellikle sürekli tekrarlanmayan ve birçok kimse tarafından bilinmeyen bilgiler veya olaylar üzerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 71 ve 72 numaralı Amasya Şer'iyeye Sicilleri'nde dini hayata dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bilhassa bazı gayri müslimler ve rahiplerle ilgili ilginç vakalar tespit edilmiştir. Bunların dışında Müslümanlar arasındaki yardımlaşma faaliyetleri, dini kurumlara yapılan tayinler ve sonradan Müslüman olanlara dair birçok bilgiye ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı 71 ve 72 numaralı şer'iyeye sicillerine göre Amasya'da 1818-1827 yılları arasında dini hayata dair yaşanan olaylar hakkında bilgi vermektir. Bu bilgiler iki farklı şer'iyeye sicilinin orijinal belgeleri ve bu sicillerin yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış transkripsiyonları incelenerek aktarılacaktır.

71 numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili üzerine, biri 1999 diğeri 2010 yılı olmak üzere iki çalışma yapılmıştır. Her iki çalışmada da 1818-1821 yılları arasındaki kayıtların tamamı transkripsiyon edilmiştir. Aralarındaki tek fark ise 2010 yılında yapılan çalışmada kısa değerlendirmelerin bulunmasıdır.⁹ Bunların dışında incelenen 72 numaralı şer'iyeye sicili 2005 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olup, bu çalışma 1825-1827 yılları arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir.¹⁰ Hidayet Kılınc'ın hazırladığı bu çalışmada özellikle yer ve isimler hususunda yanlış okunan birçok kelime tespit edilmiştir. Bu sebeple bazı bilgiler aktarılırken doğrudan orijinal belgeden istifade edilmiş ve yalnızca o belgeye atıf yapılmıştır.

1. Amasya'da Yaşayan Müslümanların Aile Yapısı

71 ve 72 numaralı Amasya Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan kayıtlara göre, Amasya'da ikamet eden aileler ortalama 4-5 kişiden oluşmaktaydı.¹¹ Ayrıca 71 numaralı şer'iyeye sicilinde yer alan tereke, miras paylaşımı ve hüccet ile ilgili kayıtlarda çok eşliliğe ve boşanma davasına rastlanmamıştır. 72 numaralı şer'iyeye sicilinde ise yalnızca 4 adet boşanma davası bulunmaktadır.¹² Böylelikle Amasya'da çok eşliliğe rağbet edilmediği ve boşanmaların çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Netice itibariyle İslam dininde dört eşe

⁸ Detaylı bilgi için bk. Hacer Bahadır, Yılmaz Karadeniz, "5 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicilindeki Mülk Satışlarına Dair Değerlendirme (1643-1645)", *Akademik Matbuat Dergisi* 3/1 (Haziran 2019); Hüsnü Yücekaya, "Amasya Şer'iyeye Sicillerindeki Doküman Ürünleri (1784-1880)", *History Studies Dergisi* 10/10 (Aralık 2018); Yılmaz Karadeniz, "Amasya'da Fiyatlar (1764-1770)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11 (Mart 2000).

⁹ Ahmet Erdoğan, *71 No'lu (D. NO: 71, S. NO: 2254) Amasya Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Sıtkı Uluerler, *71 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili H. 1234-1236/ M. 1818-1821* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

¹⁰ Hidayet Kılınc, *72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili (1825-1827 M./1241-1243 H.)* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹¹ *71 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili*, no: 21-27-28-104; *72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili*, no: 9-50-60.

¹² *72 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, no: 66-114-115-136.

kadar izin verildiği¹³ halde çok eşliliğe rastlanmaması ve yine İslam dininde boşanmanın yasak olmadığı¹⁴ halde boşanma davalarının çok az olması, Amasya'daki aile yapısının güçlü olduğunu göstermektedir.

Ölen kimselerin arkasında bıraktığı eşyalar¹⁵ ise kişinin dini hayatıyla ilgili ipuçları vermektedir. Bu eşyalara göre, kişilerin namaz ve temizlik gibi konularda ne kadar hassas oldukları veya sünnete¹⁶ ne kadar riayet ettikleri üzerine yorum yapabilmek mümkündür. Ayrıca terekelere ölen kimsenin eşyaları detaylı bir şekilde kaydedildiğinden, dini hayata dair hangi malzemelerin kullanıldığı görülebilmektedir.

Örneğin, Tımarhâne mevkiinde ikamet eden Mahmud Efendi'nin terekesinde onun dini hayatını yansıtan eşyaları, sarık ve fes olmuştur.¹⁷ Küblü karyesi sakinlerinden olan Hacı Halil Efendi'nin terekesinde ise 27 misvak, 12 tesbih, 10 tane Mısır tesbihi, birer adet halı seccade ve ibrik olduğu görülmektedir.¹⁸ 1825 yılına ait olan başka bir terekede ise kişinin dini hayatını yansıtan yalnızca bir adet seccadesi bulunmaktadır.¹⁹ Böylelikle dini hayatı yansıtan eşyaların çeşitlilik ve sayı açısından kişiden kişiye değiştiği söylenebilir. Nitekim bu da kişinin ilmi seviyesi, maddi imkânı ve dine bakış açısı gibi hususlarla doğrudan alakalı bir durum olarak telakki edilebilir.

2. Müslümanlar Arasında Yardımlaşma Faaliyetleri

İnsan, bireysel olarak sınırlı işler yapabileceğinden her daim başka insanların yardımına ihtiyaç duyan bir varlık olmuştur. Zira birlik ve beraberlik olmadan bir toplumun veya güçlü bir devletin oluşabilmesi söz konusu değildir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette, aynı inanç içerisinde olan insanların hepsinin kardeş olduğu ve birbirlerine daima yardım etmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁰ Bu sebeple Müslümanların birbirlerine yardım etmesi oldukça önemlidir. Böylelikle hem ayetlere muhalif hareket edilmemiş olacak hem de bireyler arasındaki bağ güçlenecektir.

Amasya kazasında bu denli önemli olan yardımlaşmaya dair birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin 71 numaralı şer'iyye sicilinde, fakirlere yardım edildiğine dair bir hüküm yer almaktadır. Bu hükümde "mekkâri", "ukkâm", "harbende" ve "gedüklü bahşişi" gibi isimlerle toplanan vergilerden, fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması istenmiş ve fukara ile güçsüz kimselerin mağdur edilmemesi emredilmiştir.²¹

72 numaralı şer'iyye sicilinde ise Müslümanlar arasında gerçekleşen yardımlaşmaya dair 4 hüküm tespit edilmiştir. 1826 yılına ait olan bir hükümde, münasip görülen mahallelerde bulunan fakir kimselere yardım yapılması düşünülerek, miktarı ve detayı

¹³ en-Nisâ 4/3.

¹⁴ el-Bakara 2/227-228-229-230; en-Nisâ 4/20-21; el-Ahzâb 33/28.

¹⁵ Ölen kimsenin arkasında bıraktığı kullanılabilir eşyaların tümünü ifade eden terim "terekedir." Osmanlı Devleti'nde, bu eşyaların düzenli bir şekilde kaydedildiği defterlere de "tereke defteri" denmiştir. Detaylı bilgi için bk. Zahit İmre, *Türk Miras Hukuku* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1978), 14; Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011), 679.

¹⁶ Genel anlamıyla Hz. Muhammed'in sözleri, davranışları ve Müslümanlara tavsiyeleri "sünnet" adı altında değerlendirilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/150-153.

¹⁷ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 101.

¹⁸ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 124-126.

¹⁹ *72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, no: 72, 33.

²⁰ el-Bakara 2/177, 215, 274; en-Nahl 16/75; el-Hucurât 49/10.

²¹ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 195-197.

belirtilmeden akçe dağıtılması uygun görülmüştür.²² Bazı hükümlerde ise yapılacak yardımlardan teferruatlı bir şekilde bahsedildiği görülmektedir.

Örneğin bir başka hükümde, Amasya sancağına bağlı bulunan kazalarda fakir insanların olduğu ifade edilmektedir. Bu kişiler için toplam 1760 kuruş gönderilmiştir. Amasya merkezinde bulunanlara 424, Ladik'e 398, Kedegara'ya 406, Havza'ya 219, Zünnunâbâd'a 125, Gelinkiras ve Varay'a 94 kuruş gönderilip ihtiyacı olan kimselere dağıtılması istenmiştir.²³ Maddi durumu iyi olmayan insanlar için bu gibi yardımların zaman zaman yapıldığı söylenebilir. Nitekim yine 1826 yılı içerisinde, fakirler için gönderilen paranın dağıtıldığı ifade edilmektedir. Amasya'da bulunanlar için 135 kuruş uygun görülürken, Ladik'te bulunan ihtiyaç sahiplerine 65, Kedegara'ya 130, Varay'a 30, Zünnunâbâd'a 45, Gelinkiras'a 30 kuruş gönderilmiştir.²⁴

Bir başka hükümde ise askerlerin maaş ve masrafları için yardım talebinde bulunulduğu görülmektedir. Rumeli'deki askerler için Amasya'dan 303, Ladik'ten 142, Zünnunâbâd'dan 90, Havza'dan 157, Varay'dan 67, Gelinkiras'tan 68 ve Kedegara'dan 157 olmak üzere toplam 1125 kuruş para toplanıp gönderilmesi istenmiştir.²⁵

Bu hükümlerden anlaşılacağı üzere reaya, her şeyi tamamen devletten beklemeyerek kendi içerisinde yardımlaşma faaliyetleri gerçekleştirebilmiştir. Böylelikle fakir insanlara ve cephede bulunan askerlere para yardımı yapılmıştır. Netice itibarıyla insanlar arasındaki kardeşlik bağını güçlendirmeye yönelik önemli adımlar atıldığı söylenebilir.

3. Hayır Sahipleri ve Vakfedilen Mallar

Vakıf, bir mal veya mülkü satmamak kaydıyla yalnızca hayır için bağışlamak demektir.²⁶ Vakfedilen mala "mekuf", vakfeden kişinin şartlarını ve amaçlarını içeren bilgilerin yazılı olduğu vesikaya da "vakfiye" denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde vakıflar zamanla kurumsallaşmış ve sayıları artış göstermiştir. Bir hayır müessesesi olan vakıflar, insanları her daim yardımlaşmaya teşvik etmiş ve Müslümanlar arasındaki dayanışmayı arttırmıştır.²⁷ Malını vakfeden kişi herhangi bir maddi karşılık beklemeden yalnızca kendisine dua edilmesini istemiştir. Böylelikle hem hayır yapmış hem de hayatta olan insanlara maddi olarak fayda sağlamıştır. Yapılan bu iyiliğe dair 71 numaralı Amasya Şer'iyye Sicili'nde birçok örnek bulunmaktadır. Kimisi ev, kimisi bahçe ve kimisi de parasından vakfetmiştir. Resmî belgelerden de anlaşıldığı üzere bu kişiler vakıf usulüne uygun olarak mallarını bağışlamış ve bunu yalnızca "Allah rızası" için yapmışlardır.

Örneğin 1819 yılına ait olan bir hükümde, Aişe isimli bir kadının ölmeden yıllar öncesinde, kendisine ait bir kısım geliri vakfettiği görülmektedir. Ancak Aişe Hatun bir şart koşmuştur. Bu şart, cuma geceleri kendisi için "Yasin-i Şerif" okutulmasıdır. Mütevelliliğine²⁸ ise Kızı Zeynep ve torunlarını tayin etmiştir. Zeynep Hanım'ın vefat

²² 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 25, 10.

²³ 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 35, 15.

²⁴ 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 125, 62.

²⁵ 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 101, 50.

²⁶ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2011), 1775.

²⁷ Sabahaddin Zaim, "Vakıf Mevzuatının Aksayan Yönleri", *Kıbrıs Vakıf İdaresi Çalışmaları ve Türk Vakıf Medeniyetinde Vakıf Eski Eserlerinin Restorasyonu Seminerleri* (1989), 209; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/476-479.

²⁸ Vakıf işlerini düzenli bir şekilde yürütmek üzere tayin edilen kişiye denir. Detaylı bilgi için bk. Nazif Öztürk, "Mütevelli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/2006.

etmesiyle idare onun kızı Fatma Hanım'a geçmiş ve Fatma Hanım da mahkemeye başvurarak buranın gelirinin hepsinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu istek üzerine mahkeme kurulmuş, şahitler dinlenmiş ve durum değerlendirilmiştir. Sonuç olarak böyle bir şeyin olamayacağına karar verilmiştir.²⁹ Görüldüğü üzere Aişe Hatun ismindeki kadın, sadece kendisi için Yasin-i Şerif okunması şartıyla bir miktar gelirini bağışlamıştır. Kızı Zeynep Hanım'ın, annesinin bu isteğini yerine getirdiği görülmektedir. Ancak Zeynep Hanım vefat edince, onun kızı bu durumu başarılı bir şekilde sürdürememiş, vakfın gelirinin tamamının kendisine verilmesini talep ederek, Aişe Hatun'un vasiyetine aykırı hareket etmiş ve netice olarak mahkeme buna izin vermemiştir.

Bir başka hayır sahibi ise Amasya'da bulunan Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Kaya Hatun'un annesi olan Zübeyde Hatun'dur. Bu kadın ölmeden önce gelirlerini hem kendine hem de çocuklarına dualar edilmesi şartıyla vakfetmiştir. Vakfedilen bazı arazilerin bir kısmı ilerleyen zamanlarda Gümüşlüzâde mahallesinde ikamet eden Mağdise Mosis isimli zimmî bir kişinin eline geçmiştir. Bu durum tespit edildikten sonra mahkeme kurulmuş ve Mosis isimli kişi, Zübeyde Hatun'un hayattayken bu bahçeleri kendisine 3.000 kuruşa sattığını iddia etmiştir. Bunun üzerine şahitler dinlenmiş ve söylediklerinin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. En nihayetinde malın vakfa ait olduğuna karar verilmiştir.³⁰ Görüldüğü üzere birçok insan hayır yapmaya çalışsa da bazıları da bu durumun manasından ve ciddiyetinden uzak olmaları hasebiyle durumu kullanmaya çalışmış ve zaman zaman hilelere başvurmuşlardır.

Malını vakfeden bir başka kişi de Osman Efendi'dir. Eski Kethüda Mahallesi'nde ikamet eden Osman bin Ali Efendi hac yolculuğu esnasında vefat etmiştir. İncelenen hükümde, bu kişinin ölmeden önce bir vasiyette bulunduğu görülmektedir. Bu vasiyete göre mal varlığının üçte bir hissesinden 500 kuruşu çalıştırılacaktır. Bu para ihtiyaç sahibi bir kimseye verilecek ve bu kişi camilerde Osman Efendi adına dualar okutacaktır. Osman Efendi'nin vefat etmesiyle vasiyeti okunmuş ve mahkeme kurularak isteği yerine getirilmiştir.³¹

1820 yılına ait bir hükümde, Amasya'da bulunan Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Keklikoğlu Hacı Ali'nin kızı Hatice Hanım'ın, kendisine ait bulunan bir dükkânı vakfettiği ifade edilmektedir. Gelirini de Emir İmam Kütüphanesi'nde bulunan kitapların bakım ve onarımına tahsis etmiştir.³² Hatice Hatun'un ilme ve eğitime önem veren bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca henüz hayattayken kendisine ait olan bir dükkânın bütün gelirlerini kitapların bakımı için bağışlaması, ileri görüşlü ve münevver bir kimse olduğunu göstermektedir.

Yine aynı yıl içerisinde Amasya'ya bağlı Kurşunlu Mahallesi'nde ikamet eden hayır sahibi Özlü Seyyid Yusuf Ağa, Davud³³ isimli bir mevkide bulunan değirmenin 24 hissesinden 14'ünü vakfetmiştir. Gelirini de nehr-i kebir üzerinde bulunan çeşme, bina ve

²⁹ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 67.

³⁰ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 109-110.

³¹ Uluerler, 71 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, 51.

³² Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 122-124.

³³ Sıtkı Uluerler'in hazırladığı çalışmada bu yerin adı "Vadu" olarak ifade edilmiştir. Ahmet Erdoğan ise aynı yer için "Davud" ismini kullanmıştır. Ancak 71 numaralı şer'iyye sicilinin orijinal hali incelenmiş ve bu inceleme sonrasında Ahmet Erdoğan'ın belirttiği gibi "Davud" isminin doğru bir okuma olduğu tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Uluerler, 71 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, 176; Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 145; 71 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 112, 67.

dolap tamirleri için tahsis etmiş ve hayatta kaldığı sürece vakfın mütevelliliğini kendisi üstlenmiştir. Öldükten sonra da bu görevi çocuklarının üstlenmesini talep eden³⁴ Yusuf Ağa'nın yardım ve hayırseverlik hususunda önemli bir adım attığı söylenebilir. Nitekim kendisi hayatta olmasına rağmen değirmenin birçoğ hissesini vakfetmiştir.

1820 yılında malını vakfedenlerden biri de Abdullah Ağa olmuştur. Hoca Süleyman Mahallesi'nde ikamet eden hayır sahibi Ömer oğlu Abdullah Ağa, kendisine ait bulunan bir miktar bahçe, havlu ve iki odalı bir dükkânı vakfetmiştir. Gelirini ise Pir Mehmed Çelebi Camii'nde bulunan imam ile mutasarrıf Hafız Mehmed'e ve onun çocuklarına tahsis etmiştir.³⁵

72 numaralı Amasya Şer'iyye Sicili'nde, malını vakfeden kişilere ait herhangi bir kayıt yer almasa da cami yaptıran iki kişiye ait bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, 1826 yılında iki farklı hayır sahibi kimse Amasya'da herkesçe bilinen yerlerde cami yaptırmıştır. Camilerden birini yaptırtan kişinin adı Ömer'dir. Ömer Efendi, tamamen kendi parasıyla bir cami yaptırmak istemiş ve durumunu devlete bildirmiştir. Bunun üzerine uygun görülen bir yer belirlenmiş ve cami inşa edilmiştir. Bir hatip tayiniyle de ibadete açıldığı ifade edilmektedir.³⁶ İsmi belirtilmeyen başka bir hayır sahibi de ilerleyen zamanlarda yine bir cami yaptırmıştır. Başlangıçta bu camiye Hafız İsmail adında bir hatip geçici olarak tayin edilmiş ve kendisine yardımcı olarak kaza naibi Seyyid Mehmet İzzet Zeydi Efendi gönderilmiştir. İlerleyen zamanlarda ise bu camiye Habib oğlu İsmail Halife isminde bir kimsenin daimî olarak tayin edildiği kayıtlara geçmiştir.³⁷

Görüldüğü üzere birçok kimse yalnızca kendisine dua edilmesi veya başka insanlara yardımının dokunması amacıyla birçok hayır işinde bulunmuştur. Yalnızca iki şer'iyye siciline bakılarak malını vakfeden birçok kimsenin görülmesi, bu işin belli bir yıla veya belli bir bölgeyle sınırlı olamayacağını da göstermektedir. Ayrıca incelenen şer'iyye sicillerine yansıyan bazı vakif isimleri de olmuştur. Böylelikle Amasya'da bulunan bazı vakıfların ismi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Hükümlerde ismi geçen vakıflar şunlardır: Kutlu Melek Vakfı, Hüsameddin Vakfı³⁸ ve Bülbül Hatun Vakfı.³⁹ Ancak 1818-1827 yılları arasında Amasya'da bulunan vakıfların bunlardan ibaret olduğu söylenemez. Örneğin 1817 yılının sonlarına ait bir arşiv belgesinde, Amasya'da Hacı İsa isminde bir vakfa ait bazı bilgiler bulunmaktadır.⁴⁰ Ayrıca 1818 yılına ait arşiv vesikaları incelendiğinde Bayezid Paşa İmaret Vakfı⁴¹ ve Hüseyin Ağa Vakfı⁴² ile ilgili bazı malumatlara ulaşılması Amasya'da çok sayıda vakfın olduğunu göstermektedir.

4. Dini Kurumlara Tayinler

4.1. Kadı ve Müftü Tayinleri

İlmiye sınıfının başlıca üç fonksiyonu eğitim, fetva ve yargı işleridir. Bu üç önemli fonksiyonu müftüler, müderrisler ve kadılar gerçekleştirmiştir. Ayrıca şeyhülislamlar başkent müftüsü olarak telakki edilmiş ve kaza müftülerinin tayin işlerini de

³⁴ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 145.

³⁵ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 152-153.

³⁶ Kılınç, 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, 49; 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 38, 16.

³⁷ Kılınç, 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, 51; 72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, no: 40, 17.

³⁸ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 83.

³⁹ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, 104.

⁴⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Evkaf* [C..EV.], No. 231, Gömlek No. 11548.

⁴¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Belediye* [C..BLD.], No. 67, Gömlek No. 3305.

⁴² Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak* [TS.MA.e], No. 182, Gömlek No. 44.

yürütmüşlerdir. Kadıların tayin işlerine ise mevkisine göre Anadolu ve Rumeli kazaskerleri bakmıştır.⁴³ Şeyhülislam ve kazaskerlerin tayin ettiği kaza müftüsü ve kadıların bu tayin işlemleriyle ilgili bilgilere şer'iyeye sicilleri vasıtasıyla ayrıntısıyla ulaşılabilir. İncelenen 71 numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili'nde de bu tayinlere dair bazı örnekler bulunmaktadır.

Örneğin 1818 yılına ait bir hükümde, kadı tayini ile ilgili bir bilgi bulunmaktadır. Buradaki bilgiye göre, Amasya Kadısı olan Ahmed Efendi 1818 yılının Ekim ayından itibaren üç aylık süreyle görevinden ayrılmış ve yerinin boşalmasıyla bu göreve Ahmed Nazif Efendi layık görülmüştür. İlerleyen zamanlarda bu makama tekrar Ahmed Efendi'nin getirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim 15 Mart 1819 tarihinde, Amasya kadılığına Ahmed Nazif Efendi'nin tekrar tayin edildiği ilan edilmiştir.⁴⁴ Bu bilgilerden Amasya'da görev yapmış iki kadı ismi ortaya çıkmaktadır. Birisi Ahmed Efendi, diğeri ise Ahmed Nazif Efendi'dir.

Aynı yıl içerisinde bir başka tayin işlemi daha gerçekleşmiştir. 22 Ağustos 1819 tarihinde Ahmed Necib Efendi, Amasya'ya müftü olarak tayin edilmiştir. Bir sonraki yıl başka bir kayıta, bu görevin yine Ahmed Necib Efendi'nin uhdesinde olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Hanefî mezhebine göre hareket etmesi gerektiği kendisine bildirilmiştir. Başka bir belgede ise verdiği fetvalarda çok dikkatli davranmasının elzem olduğu ve "Hanefî" mezhebine mensup olan imamların içtihatları doğrultusunda karar vermesi gerektiği kendisine tekrar hatırlatılmıştır.⁴⁵ Buradaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, mezhep hususunun üzerinde ciddi anlamda durulmaktadır. Birçok alimin ittifakına göre de Ehl-i sünnet mezhepleri Hanefî, Şâfi, Mâliki ve Hanbelî'dir.⁴⁶ Ahmed Necib Efendi'ye de bu mezhepler arasından yalnızca Hanefî mezhebine mensup alimlerin fetvalarından yararlanması emredilmiştir.

4.2. İmam Tayini

71 numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili'nde, imamlarla doğrudan ilişki olan iki hüküm tespit edilmiştir. Bunların ilkinde, Hafız Ahmed'e ait bilgiler yer almaktadır. İmam olan bu kişi, görev almak üzere kadıya bir arzuhal vermiştir. Bunun üzerine kendisi 1819 yılının Temmuz ayında, Amasya'da bulunan Sultan Bayezid Han Cami'i Şerifine ikinci imam olarak tayin edilmiştir. Ayrıca bu hükümde, şehir yöneticilerine bazı ikazlarda bulunduğu göze çarpmaktadır. Nitekim padişahın emrine aykırı olarak çeşitli vergiler konulmaması ve bulunduğu bölgede insanların önderi olan imamlardan kanuna aykırı olarak vergiler alınmaması emredilmiştir.

1820 yılına ait bir başka hükümde ise vakfa bağlı olan bir camide görev yapacak imama dair bilgiler yer almaktadır. Amasya'ya bağlı bulunan Hoca Süleyman Mahallesi sakinlerinden Hafız Mehmed'in bu göreve tayin edildiği belirtilmektedir. Ayrıca maaşının vakıf tarafından karşılanacağı ve kendisine ücretsiz olarak kalabileceği bir ev tahsis edileceği de ifade edilmiştir.⁴⁷ Aktarılan iki hükümden anlaşılacağı üzere, imam olarak görev yapacak kimselere karşı haksızlık yapılmaması gerektiği vurgulanmış ve görev

⁴³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2020), 230-233.

⁴⁴ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili*, 157-158.

⁴⁵ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili*, 70-205.

⁴⁶ İlyas Üzüm, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/526-532

⁴⁷ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili*, 151-154.

yapacakları yerde zorluk çekmemeleri için kendilerine bazı hususlarda kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştır.

4.3. Nakîbü'l-eşraf Tayini

Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin hakkını koruyan, onları takip eden ve yargılama hakkına sahip olan kişilere nâkîbü'l-eşraf denilmiştir. Hz. Muhammed'in soyundan gelen, Seyyid ve Şerif⁴⁸ denilen bu kimselere büyük önem verilmiş ve daima bu kişilerin takibi için birileri görevlendirilmiştir.⁴⁹

Örneğin Amasya ve Zünnûnâbâd kazalarında, seyyid ve şeriflerin kayıtlarını tutmak üzere 12 Haziran 1820 tarihinde Lütfullah Bey tayin edilmiştir. Ayrıca Lütfullah Bey'e göreviyle ilgili bazı hatırlatmalar yapıldığı görülmektedir. Kendisinden bu değerli kişilere ilgi-alaka gösterilmesi istenmiş ve onlardan vergi alınmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁰

Başka bir hükümde ise Amasya ve Zünnûnâbâd kazalarında görev yapan Mevlevihane Şeyhi Hacı Mehmed Efendi'ye ait bazı bilgiler yer almaktadır. Bu kişinin 1820 yılının Eylül ayından itibaren görevini başarılı bir şekilde ifa ettiği belirtilmektedir. Görevli olan Mehmed Efendi'ye bir ferman gönderilmiştir. Fermanda, görevine devam ettiği sürece ellerinde seyyidlik ilâmı bulunan kimselerden "na-mardıyye" veya "arusiyye" gibi vergilerin alınmaması gibi hususlara dikkat çekildiği görülmektedir.⁵¹ İki farklı hükümden de anlaşılacağı üzere Amasya'da da Hz. Peygamber'in soyundan gelen kimselere saygı ve sevgi gösterilmiştir.

4.4. Müjdecibaşı Tayini

Hac ibadeti İslam'ın temel şartlarından biridir.⁵² Osmanlı Devleti'nde her yıl hacca giden insanlar için düzenlemeler yapılmıştır. Resmi olarak hazırlanan "surre alayları"⁵³ yıllık düzenli olarak yola çıkmıştır. Hem surre alayının hem de hacca giden kimselerin oraya güvenli bir şekilde ulaştırılabilmesi için gerekli önlemler alınmış, fermanlar yazılmış ve o şekilde yola çıkmıştır.⁵⁴ Ayrıca hac kâfilesinde birçok görevli bulunmuştur. Bunlardan bazıları; surre emini, emîrül-hac kethüdâsı, imrahor, kadı, kâtip, imam, müezzin,⁵⁵ meşaleci ve müjdeci gibi kimselerdir.⁵⁶ 71 numaralı Amasya Şer'iyye Sicili'nde, hacca gidecek kimselere selamet mektuplarını getiren bir müjdeciyile ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir.

Hacca gidenlerin selamet mektuplarını getirmekle görevli olan müjdecibaşıyla ilgili, 1821 yılının Ekim ayında gönderilen bir fermanda bu görevi yapacak iki kişiden

⁴⁸ Hz. Peygamberin torunlarından olan Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere "Seyyid", Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere ise "Şerif" denilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* 1 (1994); Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018).

⁴⁹ Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbuleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322-324.

⁵⁰ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 87.

⁵¹ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 66.

⁵² el-Hac 22/26-29; Âl-i İmran 3/96-97.

⁵³ Hac zamanı geldiğinde Haremeyn'e gönderilen eşya ve hediyelere "surre" adı verilmiştir. Detaylı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984).

⁵⁴ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, *Hac Menzillamelerinde Osmanlı Şehirleri* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2018), 26-27.

⁵⁵ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1683)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 40-41.

⁵⁶ Merve Çakır, *Hac Menzilleri ve El-Hac İbrahim Efendi'nin Menzillamesi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008) 81-87.

bahsedilmektedir. Müjdecibaşı olarak Seyyid Mustafa ve Hacı Mehmed'in görevlendirildiği belgede, bu kişilerin birer sene dönüşümlü olarak görev yapmaları emredilmiştir. Sonuç olarak bu görev için iki kişi seçilmiş ve aynı anda görev yapmayacakları ifade edilerek sırayla bir yıl bu görevi ifa etmeleri istenmiştir.⁵⁷

5. Gayri Müslimler ve Müslümanlarla İlişkileri

Kendi milletinden olmayan kimselere yaşama hakkını veren, onların can ve mal güvenliğini en iyi şekilde sağlayan dinin İslamîyet olduğu söylenebilir. Zira Batı toplumunda ve İslam öncesi medeniyetlerde 19. yüzyıla kadar yabancı milletlerden olanlar için herhangi bir hukuki himaye söz konusu olmamıştır. Farklı dinlere mensup olan kimselerle ilk ilişkiler ise Hz. Peygamber döneminde başlamış ve bu ilişkiler müsamaha politikası etrafında şekillenmiştir. Osmanlı'da da bu politika terk edilmemiş ve hoşgörü anlayışı yalnızca fetih zamanlarıyla sınırlı kalmayarak sonraki süreçlerde de tesirini göstermiştir. Bu hususta yabancı bir seyyah olan La Motraye'nin 18. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelerek bir durum tespiti yaptığı görülmektedir. Kendisi, dünyada hiçbir yerde insanların ibadetlerini Türk topraklarındaki kadar rahat bir şekilde yapamayacağını ve dini inancına göre insanların en az rahatsız edildiği yerin bu memleket olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde İslam dinine inanmayan kimseler için gayri müslim tabiri kullanılmıştır.⁵⁹ Bu kimseler Müslüman olanlarla ilişkilerine göre; müste'menler, zimmîler ve harbiler olarak üçe ayrılmıştır. Müste'menler, İslam ülkesinde belli bir süre kalmasına izin verilen kişilerdir. İslam devletiyle savaş halinde olan bir devletin tebaasından olanlara ise harbi denilmiştir. Ayrıca İslam ülkesinin hakimiyetini kabul ederek onun ülkesinde yaşayan kimselere de zimmî ismi verilmiştir.⁶⁰ Tarih boyunca Osmanlı topraklarında hayatını idame ettiren birçok zimmî olmuş ve bu kimseler dinlerini rahat bir şekilde yaşayabilmislerdir. Ayrıca dinlerini değiştirmeleri hususunda kendilerine baskı yapılmamış, ibadethanelerine dokunulmamış ve kendilerine mabetlerinin tamiri ve yenilenmesi gibi hususlarda dahi yardımlar edilmiştir.⁶¹

İncelenen şer'iyye sicillerinde de zimmî ismine birçok yerde rastlanmış ve böylelikle Amasya'da yaşayan zimmîler hakkında birçok hususta bilgi sahibi olunabilmiştir. Nitekim rahiplerinin tayininden, mahkemede davacı konumunda olan gayri müslimlere ve hatta ihtida edenlere dair pek çok bilginin tespit edildiği söylenebilir.

5.1. Gayri Müslimlerden Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nde gayri müslimlerden kendilerine sağlanan can ve mal güvenliğine karşılık olarak "cizye" adı altında bir vergi istenmiştir. Bu vergiden din adamları, kadınlar, çocuklar, sakatlığı olduğu için çalışamayanlar, 75 yaşının üzerinde olanlar ve çok fakir bir halde bulunan kimseler muaf tutulmuştur. Böylelikle cizye vergisinin İslam hukuku çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Ayrıca bu vergi "ednâ", "evsat" ve "âlâ" olmak üzere üç sınıfa ayrılıyordu. En az cizye veren fakir kimseler ednâ sınıfında, orta halli olanlar evsat

⁵⁷ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 225-226.

⁵⁸ Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2015), 5-8, 159.

⁵⁹ Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/418-422.

⁶⁰ Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3 (1987), 116-117.

⁶¹ Özel, "Gayri Müslim", 421.

sınıfında ve zengin gayri müslimler âlâ sınıfında yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin gösterdiği müsamahanın bir sonucu olarak, ülke genelinde gayrimüslimlerin çoğunun edna sınıfına dahil edilip kendilerinden cüzi bir miktarda vergi alındığı söylenebilir.⁶²

71 numaralı şer'iyye sicilinde, bu sınıflamanın yapıldığı bir hüküm bulunmaktadır. Buradaki bilgiye göre, ednâ ve âlâ sınıflarına dahil edilen kişi sayısı 110 iken evsat sınıfına ismi yazılan 900 kişi olmuştur. Böylelikle toplam 1120 adet evrakın bulunduğu ve cizye verenlerin ise genel olarak orta halli insanlar olduğu anlaşılmaktadır.⁶³ Ayrıca bu veriler, Amasya'da zengininden fakirine çok sayıda gayri müslimin yaşadığına ve çoğunluğunun ekonomik yönden orta halde bulunduğuna bir delildir.

5.2. Rahip Tayini

Müslümanlar ve zimmîler aynı devletin egemenliği altında farklı hukuk düzenine bağlı olarak yaşasa da⁶⁴ gayri müslim tebaanın, bazı zamanlarda İslam mahkemesine başvurduğu görülmektedir. İncelenen şer'iyye sicillerinde buna dair örnekler vardır. Ancak gayri müslimlerin kendi din adamları ve mahkemeleri de bulunmaktadır. Bu hususta kendilerine İslam mahkemesine başvurma zorunluluğu getirilmemiş ve herhangi bir baskı uygulanmamıştır. Şer'iyye sicillerine yalnızca gayri müslimlerle ilgili olumsuz eylemler yahut dava kayıtları yansımamış, aynı zamanda dini müesseselerine yapılan tayin işlemleriyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Örneğin 71 numaralı şer'iyye sicilinde yer alan bir hükümden, Karabet isimli bir rahibin tayiniyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. İstanbul ve İstanbul'a bağlı bulunan Ermenilerin Patriği Bogos, Dîvân-ı Hümâyûn'a bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, daha öncesinden beratla atanmış olan ve Amasya'da görev yapan Ermeni Rahip Abraham'ın vefat ettiğini ifade etmektedir. Şer'iyye sicillerinde Abraham ile ilgili detaylı bilgiler yer almasa da kendisinin bu göreve tayiniyle ilgili başka bir vesikada yeterince malumat bulunmaktadır. Abraham ismindeki bu rahip Amasya'ya 1816 yılında tayin edilmiş, ancak bu tayininden üç yıl sonra vefat etmiştir.⁶⁵

Bu kişinin ölümü üzerine 10 Nisan 1819 tarihinde rahiplik vazifesine Karabet adlı bir kişi tayin edilmiştir. Karabet isimli zimmînin atandığını gösteren 1 Nisan 1819 tarihli beratla, kendisine bazı hatırlatmalar yapıldığı söylenebilir. Nitekim görev süresi içerisinde gerekli mükellefiyetlere uyması ve kanuna aykırı olarak hareket etmemesi kendisine bildirilmiştir.⁶⁶

Görüldüğü üzere şer'iyye sicillerinde, gayri müslimlerin din adamlarıyla ilgili tayinlere dahi yer verilmiştir. Buradan Müslümanlarla gayri müslimlerin bir arada yaşayabildikleri, Osmanlı Devleti'nde farklı dine mensup olanlara saygı duyulduğu ve bu kişilerin dini ibadetlerini yapması için kurdukları kurumlara muhalif hareket edilmediği sonuçları açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Karabet isimli rahibin tayini üzerine bilgilendirme yapan ve İstanbul Ermeni patriği olan Bogos da o yıllarda etkin bir şekilde

⁶² Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/42-44; Halil İncalcık, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/45-48.

⁶³ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 76-78.

⁶⁴ Gülnihal Bozkurt, *Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 10.

⁶⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Adliye [C.. ADL.]*, No. 83, Gömlek No. 5019.

⁶⁶ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili*, 46.

faaliyet göstermiş ve başka gayri müslimler hakkında da arzuhaller verdiği kayıtlara geçmiştir.⁶⁷

5.3. Davacı Konumunda Olan Zimmîler

Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan gayri müslimlere şer'î usullere göre muamele yapılmamış, ancak kendileri isterlerse şer'î mahkemelere başvurma hakkına da haiz olmuşlardır.⁶⁸ Böyle bir imtiyaza sahip olan zimmîlerin, zaman zaman şer'î mahkemelere başvurduğu söylenebilir. Şer'î mahkemelerde; müslim-gayri müslim arasında borç, hırsızlık, yaralama ve evlilik dışı ilişkiler gibi daha birçok husus davaya konu olmuştur.⁶⁹ Ayrıca belirtmek gerekir ki bazı zamanlar, Müslüman kimselerin gayri müslimlerin lehinde şahit konumunda oldukları da görülmüştür. Örneğin Erzincan'da ikamet eden bir gayri müslim; veraset ile ilgili bir hususta mahkemeye başvurmuş, kendisine Mehmed ve Halis isminde iki Müslüman kişi şahitlik etmiştir.⁷⁰ 71 numaralı Amasya Şer'îyye Sicili'nde de müslim-gayri müslim ilişkilerini yansıtan bazı örnek davalar bulunmaktadır.

1819 yılına ait olan bir hükümde, Amasya'da ikamet eden ve mağdur olan birçok gayri müslimin şehrin kadısına başvurduğu görülmektedir. Yaşanan olayda, Müslüman olan ve gayri müslimlere haksızlık yaptığı iddia edilen kişi Kurşunlu Mahallesi sakinlerinden Mehmed Ağa'dır. Bu kişi zahire kıtlığı olduğu bir sırada ahaliden, bilhassa zimmîlerden faizle borç para almıştır. Kendisinden borç para alınan otuz iki kişi, Mehmed Ağa'dan şikayetçi olmuştur. Mehmed Ağa'nın kendilerinden faizli bir şekilde para aldığı ve şu anda bu paraları işlettiği iddia edilmiştir. Alınan toplam para 2407 kuruştur. Bu durum için mahkeme kurulmuş ve davacılar paranın hâlâ Mehmed Ağa'da olduğunu söylemişlerdir. Ancak Mehmed Ağa, parayı önceki mütesellime verdiğini ifade etmiştir. 1819 yılında gerçekleşen bu olayda bir neticeye varılamamıştır. Çünkü Mehmed Ağa, tüm iddiaları reddetmiştir.⁷¹ Ancak bu kadar kişinin aynı kanaatte olması, Mehmed Ağa'nın doğru söylemeyeceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Mehmet Ağa'nın kendisine yöneltilen ithamları reddettiği bu olaydan anlaşıldığı üzere, gayri müslimler bir Müslüman'dan şer'î mahkemelerde davacı olabilmişlerdir. Nitekim insanların parasını alan ve onları mağdur durumda bırakan kişi hem Türk hem de Müslümandır. Paraları alınan kimseler Amasya'da yaşasa da farklı milletlerden ve farklı dinlerdendir. Buna rağmen gayri müslimlere söz hakkı verildiği görülmektedir.

Gayri müslimlerle Müslümanlar arasındaki davalar elbette bununla sınırlı kalmamıştır. 1819 yılında Ebubekir bin Mehmed ile Cakcak oğlu Kiyork arasındaki dava da konuyla ilgili başka bir örnek teşkil etmektedir. Bu davada da Ebubekir Efendi'nin babasından miras olarak kalan bir menzilden bahsedilmektedir. Kendisi, babası vefat ettiğinde küçük yaşta olduğundan erginlik çağına erişince hakkını talep etmiş ve adı geçen menzilin ruhsatını üzerine almaya çalışmıştır. Nitekim Ebubekir Efendi'nin hakkını talep etme yaşına gelmesine kadarki süreçte, bahsi geçen menzil üzerinde birçok ticari faaliyetler gerçekleştirilmiş ve davanın açıldığı sırada da menzilin, Kiyork adında bir

⁶⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Adliye [C.. ADL.]*, No. 38, Gömlek No. 2282.

⁶⁸ Halil Cin, Gül Akylmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Sayram Yayınları, 2003), 179.

⁶⁹ Erkan, *Osmanlı Üsküdar*, 33-47.

⁷⁰ Mehmet Gayretli, "Erzincan Şer'îyye Sicillerine Göre Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 53 (2021), 277.

⁷¹ Erdoğan, *71 No'lu Amasya Şer'îyye Sicili*, 64-65.

zimmînin tasarrufunda olduğu anlaşılmıştır.⁷² Örneklerde görüldüğü üzere şer'î mahkemelerde hem davacının hem de dava edilenin Türk ve Müslüman olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Farklı milletlerden olan gayri müslimler de Türk mahkemelerinde haklarını aramış ve bu hususta İslam dininin emrettiği adalet⁷³ çizgisinden çıkılmamıştır.

5.4. Gayri Müslimlerin Menfi Faaliyetleri

71 numaralı şer'îye sicili incelendiğinde Amasya'da birçok gayri müslimin yaşadığı görülmektedir. Rahip atamaları ve zimmîlerin katıldığı davalara dair sicillere yansıyan bazı bilgiler önceki bölümlerde zikredildi. Bunların dışında bilhassa 1819-1820 yıllarında bazı papazların ve Ermenilerin uygun olmayan hareketler sergilediği görülmektedir.

Örneğin bazı mahallelerde ayan ve voyvoda gibi ahaliden birtakım kimseler papazlarla iş birliği yaparak usule aykırı bir şekilde, caiz olmayan zimmî bir kişiye nikah kıymışlardır. Bu durum ihbar üzerine araştırılmış ve yanlış davranışlarda bulunan bu kimseler uyarılmıştır. Ayrıca kendilerinin kanunsuz davranışlardan kaçınmaları emredilmiştir.⁷⁴

Bir başka menfi eylem ise 1820 yılının Ekim ayında gerçekleşmiştir. Buradaki hadisede, Ermeni milletinden olan bir kişinin uygunsuz bir davranışta bulunduğu görülmektedir. Nitekim 1820 yılına ait olan hükümde, Amasya'da hayatını idame ettiren Boran oğlu Milkon'un doğru olmayan davranışlar sergilediği ve diğer Ermenileri küçük düşürdüğü ifade edilmiştir. Bunun sonucunda Ermeni Patriği, durumu bir arzuhalle Dersaadet'e bildirmiştir. Böylelikle Milkon isimli kişi hakkında karar verilmiş ve kendisi Trabzon'a sürgün edilmiştir.⁷⁵

Ermeni olan başka bir gayri müslimle ilgili yine 1820 yılının Ekim ayında bir ferman daha yazılmıştır. Bu hükümde, Amasya'da yaşayan ve Ermeni asıllı olan Şahbaz oğlu Acı Haçadur⁷⁶ adındaki zimmînin kanuna aykırı davranışlarda bulunduğu belirtilmektedir. Ahaliye muhalif hareketler sergileyen ve Ermeni milletini küçük düşürücü tavırlar takınan bu kişi şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Ermeni Patriği Bogos, durumu bir arzuhalle Dersaadet'e bildirmiş ve Dersaadet'ten gelen karar ile bu kişi Gümüşhane'ye sürgün edilmiştir.⁷⁷ Ancak sonraki yıllarda kendisini düzelttiğini gösterecek nitelikte bir kayıt bulunmaktadır. Bu kişi, 1822 yılında Mısır'a kereste göndermek üzere bir kaptana ait olan gemiyi kiralamış ve gereken miktarda keresteyi göndermiştir.⁷⁸ Böylelikle affedildiği ve kendisine verilen vazifeyi yaptığı anlaşılmaktadır.

23 Nisan 1826 tarihinde padişah, bir gayri müslim hakkında Amasya kadı naibi Zeydi Salime Efendi'ye bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Amasya'da yaşayan ve Rum uyruklu olan Akkaş oğlu İstavri⁷⁹ adındaki bir kişi hakkında bazı önemli malumatlar bulunmaktadır. İstavri adındaki bu gayri müslim, şehrin güvenliğine aykırı hareketlerde bulunmuş ve kendi halinde başıboş gezdiği için tutuklanmıştır. Daha öncesinden tersanede memur olduğu ve

⁷² Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'îye Sicili, 14-15.

⁷³ en-Nisâ 4/58-135; el-Mâide 5/8.

⁷⁴ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'îye Sicili, 48.

⁷⁵ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'îye Sicili, 187-188.

⁷⁶ 71 Numaralı Amasya Şer'îye Sicili, no: 147, 89.

⁷⁷ Erdoğan, 71 No'lu Amasya Şer'îye Sicili, 188-189.

⁷⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi Hariciye [C.. HR..], No. 73, Gömlek No. 3638.

⁷⁹ 72 Numaralı Amasya Şer'îye Sicili, no: 43, 18

sergilediği olumsuz davranışlardan dolayı işten çıkarıldığı da belirtilmiştir. Ayrıca bu kişinin durumuyla ilgili Rum Patriğiyle görüşme yapılacağı ifade edilmiştir.⁸⁰

Bir başka hükümde ise olumsuz davranışlar sergileyen kişinin rahip olduğu görülmektedir. Bu kişi Amasya'da ikamet eden ve Rum milletinden olan rahip Anastaş Efendi'dir. Bu rahibin kendi işleriyle uğraşmadığı, Amasya'da bazı kimselere ve ayanlara karşı geldiği belirtilmektedir. Bu kişi defalarca uyarılsa da kendisine çeki düzen vermemiş, böylelikle cezalandırılmaya ve terbiye edilmeye muhtaç olduğu ifade edilmiştir.⁸¹

Şer'iyeye sicillerinden anlaşıldığı üzere 19. yüzyılın başlarında Amasya'da yaşayan gayri müslim birçok kimse olumsuz davranışlar sergilemiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki sadece ahaliden kimseler değil, dini kurumlarda görevli olan zimmîler de bazı usulsüzlükler yapmıştır.

5.5. İhtida Edenler

Sonradan Müslüman olanlar için "ihtida" tabiri kullanılmaktadır. İhtida Arapça bir kelime olup, "hidayete erme, doğru yola girme, Müslüman olma" gibi manalara gelmektedir. Dinini değiştirip ihtida eden kimseye ise "mühtedi" denilmektedir.⁸²

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan birçok kimse zamanla İslamiyet'i kabul etmiştir. Örneğin, 1798-1862 yılları arasında 13 farklı kazanın kayıtlarına göre, toplam 150 kişi sonradan Müslüman olmuştur. En çok mühtedi çıkan şehir ise Amasya'dır. Bu yıllar arasında Amasya kazasından 20 erkek ve 13 kadın olmak üzere toplam 33 kişinin İslam'ı kabul ettiği kayıtlara geçmiştir.⁸³ Ayrıca ihtida edenlerin Amasya kazasıyla veya belli bir bölgeyle sınırlı kalmadığı söylenebilir. Örneğin 1650-1800 yılları arasında Konya'da ikamet eden 76 gayri müslimin Müslüman olduğu bilinmektedir.⁸⁴ Bunların dışında aynı yıllarda İstanbul, Bursa, Balıkesir ve Kayseri'de de İslamiyet'i kabul eden birçok gayri müslimin ismi kayıt altına alınmıştır.⁸⁵

72 numaralı şer'iyeye sicili incelendiğinde beş farklı kişinin Müslüman olduğu görülmektedir. Bu kişilerin arasında Yahudi, Ermeni ve Rum gibi farklı milletlerden insanlar bulunmaktadır.

Örneğin Halep reayasından ve Yahudi halkından olan Sımak isimdeki bir kişinin kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduğu mahkeme kayıtlarına geçmiştir. 17 Nisan 1826 tarihinde İslam'ı kabul ettikten sonra da kendisine Muhammed ismi verilmiştir.⁸⁶

İslam'ı kabul eden bir başka kişi ise Amasya'da ikamet eden Meryem binti Manum isminde bir kadındır. Kendisinin Ermeni milletinden olduğu ve önceden Hristiyanlığa inandığı belirtilmiştir. Bu kadın da 7 Ağustos 1826 tarihinde kelime-i şahadet getirerek Müslüman olmuş ve kendi isteğiyle Fatma adını almıştır.⁸⁷

⁸⁰ Kılınc, 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili, 53.

⁸¹ 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili, no: 45, 18; Kılınc, 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili, 53.

⁸² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 607.

⁸³ Esra Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 79.

⁸⁴ Zeynep Uysal, *Şer'iyeye Sicilleri Işığında Konya'da Gayrimüslimler, (1650-1800)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 218.

⁸⁵ Ayşe Erol, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer'iyeye Sicillerine Göre)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 34-36.

⁸⁶ 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili, no: 1, 1; Kılınc, 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili, 24.

⁸⁷ Kılınc, 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili, 24.

18 Mart 1827 tarihinde Müslüman olan bir başkası ise Agatser isminde erkek bir gayri müslimdir. Kendisinin Eski Kethüda Mahallesi'nde ikamet ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Müslüman olduktan sonra kendi isteğiyle Ahmed ismini almıştır.⁸⁸ Bu kişiden iki gün sonra Fethiye Mahallesi'nden ve Rum milletinden olan Asine ismindeki bir kadında Müslüman olmuştur. Bu kadın da kendi isteğiyle Fatma ismini almıştır.⁸⁹

Müslümanlığı kabul eden diğer bir isim ise İskender Bey'dir. Bu kişinin daha öncesinde hangi dine mensup olduğu hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ayrıca ismi, Müslümanlar tarafından kullanılan bir isim olduğundan değiştirilmemiştir.⁹⁰ Görüldüğü üzere 72 numaralı Amasya Şer'iyye Sicili'ne göre beş farklı kişi İslam dinine tabi olmuş ve bu kişiler Müslüman olduğu için zaman zaman kendilerine dualar okunmuştur.⁹¹ Ancak ilerleyen zamanlarda İslam dinine bakış açılarının ne şekilde olduğu ve bu dinde sabit kalıp kalmadıkları ile ilgili herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Ayrıca bu hususta birbirinden farklı vakalarda görülebilmektedir.

Örneğin Müslüman olduktan sonra önemli mevkilere gelenler, dinine oldukça bağlı bir şekilde yaşayanlar ve hayatının sonuna kadar bu dini bir daha değiştirmeyenler olmuştur. Nitekim incelediğimiz Amasya kazasında, ilerleyen yıllarda bu hususla ilgili bilgilerin yer aldığı birçok arşiv kaydı mevcuttur. 1901 yılına ait bir kayıta buna dair örnek bulunmaktadır. Bu kayıta Amasya'da ikamet eden ve Rum milletinden olan Olakaya isminde bir kadının Müslüman olduğu ifade edilmektedir. Bu kadının dedesi ise Papaz Nikola isminde bir kimsedir. Ailesi bu durumdan hoşnut olmamıştır. Müslüman olduğu için Olakaya ismindeki bu kadına sözlü saldırılar yapmışlar ve kendisini tehdit etmişlerdir. Ancak gerçek anlamda İslamiyet'i benimseyen bu kadın, dininden asla dönmemiş ve bu durumu devlete şikâyet etmiştir. Canının muhafaza edilmesi için de hükûmete sığınmıştır.⁹²

Bunun dışında tekrar eski dinine dönmek isteyenlerde olmuştur. Arşiv kaynakları incelendiğinde buna dair birçok örnek görülebilmektedir. Örneğin, Amasya'da yaşayan ve Ermeni ahalisinden olan Guşekeroğlu Kazaz Müslüman olmuştur. Ancak sonrasında tekrar eski dinine dönmüş ve bu yüzden birçok kimseyle arasında sorunlar yaşanmıştır. Zamanla halkın nefretini kazandığından, başka bir yere gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁹³ 1899 yılında Amasya'da yaşayan Rum asıllı bir kadın da ihtida ettikten bir süre sonra tekrar eski dinine dönmüştür.⁹⁴ Amasya kazasına ait bir başka kayıt ise 1913 yılına aittir. Bu kayıttaki bilgilere göre de Amasya'da ikamet eden Ermeni kadın Lusiya Kazanyan Müslüman olmuş ancak tekrar eski dinine dönmek istemiştir.⁹⁵ Görüldüğü üzere sonradan İslam'ı kabul edenler arasında, dinine sınıksız bağlı olanlar bulunduğu gibi tekrar eski dinine dönenler de olmuştur.

Sonuç

Ele alınan bu çalışmada, 71 ve 72 numaralı Amasya Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan ve insanların dini hayatını yansıtan hükümler mercek altına alınmıştır. Söz konusu siciller

⁸⁸ Kılınç, *72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, 24.

⁸⁹ Kılınç, *72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, 25.

⁹⁰ Kılınç, *72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, 27.

⁹¹ Kılınç, *72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, 25.

⁹² Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH. MKT.]*, No. 2491, Gömlek No. 40.

⁹³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH. MKT.]*, No. 1665, Gömlek No. 64.

⁹⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Şifre Kalemi [DH. ŞFR]*, No. 260, Gömlek No. 61.

⁹⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye İdare [DH. İD.]*, No. 116, Gömlek No. 72.

1818-1827 yılları arasındaki mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. Böylelikle bu yıllar arasında Amasya'da yaşayan Müslümanların ve gayri müslimlerin dini hayatları hakkında birçok hususta bilgi sahibi olunabilmektedir. Ayrıca dini hayata dair birçok konuda çeşitli bilgilerin bulunması, şer'iyeye sicillerinin muhtevasının zenginliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

İncelenen hükümler, Osmanlı'da aile yapısı ve Müslümanların yaşam şekilleri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler neticesinde Amasya'da çekirdek ailelerin daha çok olduğu, çok eşliliğe rağbet edilmediği ve boşanma davalarının neredeyse hiç rastlanmadığı söylenebilir. Böylelikle aile yapılarının genel anlamda güçlü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Müslüman ahalinin genel anlamda dayanışma içerisinde olduğu ve hayır yapmaktan çekinmediği görülmektedir. Zira bazı zamanlarda fakir kimseler için paralar toplanmış, ihtiyacı olan insanlara yardımlar yapılmış ve birçok hayır sahibi zaman zaman malını vakfetmiş veya Müslümanlar için camiler yaptırmıştır. Bunların dışında hükümlerden anlaşıldığı üzere, ilim insanlarına da hem Amasya ahalisinin hem de Osmanlı devlet yöneticilerinin değer verdiği ve saygı gösterdiği söylenebilir. Bazı hükümlerde, seyyid ve şeriflere iyi davranılması, onlara karşı yanlış davranışlar sergilenmemesi ve imamlardan da ağır vergiler alınmayıp kendilerine yardımcı olunması ifade edilmiştir. Böylelikle reaya, seyyid ve şeriflere karşı iyi davranmış ve imamlara da hem maddi hem de manevi olarak destek olmuşlardır. Aynı zamanda bu kimselere karşı muhalif hareket eden veya onlara karşı kötü muamelede bulunan kimselerin olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır.

İncelenen iki sicil defterindeki toplam 314 adet hükümden anlaşıldığı üzere, Amasya kazasında Müslümanlar ve gayri müslimler yan yana huzur içerisinde yaşamışlardır. Nitekim birbirlerinin dini yaşantısına, inançlarına veya fikir yapısına müdahale edildiğini gösteren herhangi bir hadiseye rastlanmamıştır. Bilakis Müslümanlar, gayri müslim tebaaya genel anlamda iyi davranmış, hoşgörülü yaklaşarak yardımcı olmaya çalışmış ve mahkemelerde dahi kendilerine haksızlık yapılmamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak 5 farklı kimsenin sonradan Müslüman olması ve birçok gayri müslimin şer'i mahkemelere davacı konumunda rahatlıkla başvurabilmesi örnek gösterilebilir. Ayrıca sicil defterlerinde rahiplerin atamalarına, dava kayıtlarına ve cizye vergilerine dair bilgilerin bulunması, gayri müslimlerle ilgili çok yönlü yorumlar yapılabilmesine fırsat vermiştir. Bu vesileyle Amasya'da çok sayıda gayri müslimin yaşadığı ve bu kimselerin Müslümanlarla ufak tefek anlaşmazlıklar dışında genel anlamda uyum içerisinde oldukları anlaşılmıştır.

Kaynakça

- 71 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicil Defteri.
 72 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicil Defteri.
 Akgündüz, Ahmet. *Şer'iyeye Sicilleri*. 2 Cilt. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.
 Akgündüz, Ahmet. "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 13-48.
 Bahadır, Hacer. Karadeniz, Yılmaz. "5 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicilindeki Mülk Satışlarına Dair Değerlendirme (1643-1645)". *Akademik Matbuat Dergisi* 3/1 (2019), 91-100.
 Bayındır, Abdülaziz. *Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usulleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1984.
 Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Adliye [C.. ADL.]*. No. 38, Gömlek No. 2282.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Adliye [C.. ADL.]*. No. 83, Gömlek No. 5019.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Belediye [C..BLD.]*. No. 67, Gömlek No. 3305.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Evkaf [C..EV.]*. 231, Gömlek No. 11548.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Hariciye [C.. HR.]*. No. 73, Gömlek No. 3638.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye İdare [DH. İD.]*. No. 116, Gömlek No. 72.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Mektubî Kalemi [DH. MKT.]*. No. 1665, Gömlek No. 64.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Mektubî Kalemi [DH. MKT.]*. No. 2491, Gömlek No. 40.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]*. No. 260, Gömlek No. 61.
 BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TS.MA.e]*. No. 182, Gömlek No. 44.
 Bozkurt, Gülnihal. "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3 (1987), 116-155.
 Bozkurt, Gülnihal. *Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
 Buzpınar, Ş. Tufan. "Nakîbuleşraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
 Ceyhan, Muhammed. "Tanzimat Dönemi Sonrasında Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29 (2011), 49-82. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000566
 Cin, Halil. Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları, 2003.
 Çakır, Merve. *Hac Menzilleri ve El-Hac İbrahim Efendi'nin Menzilnamesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2008.
 Erdoğan, Ahmet. *71 No'lu (D. No: 71, S. No: 2254) Amasya Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
 Erkal, Mehmet. "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
 Erkan, Nevzat. *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2015.
 Erol, Ayşe. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

- Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar (1517-1683)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Gayretli, Mehmet. "Erzincan Şer'iyye Sicillerine Göre Müslim-Gayrimüslim İlişkileri". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 53 (2021), 257-280. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1003673>
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İmre, Zahit. *Türk Miras Hukuku*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1978.
- İnalçık, Halil. "Cizye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8/45-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı*. 2 Cilt. İstanbul: Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Yayını, 1994.
- Karadağ, Esra. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Karadeniz, Yılmaz. "Amasya'da Fiyatlar (1764-1770)". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11 (2000), 257-275. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000449
- Kılıç, Rüya. *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.
- Kılınç, Hidayet. *72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili (1825-1827 M./1241-1243 H.)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2020.
- Özel, Ahmet. "Gayri Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/418-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öztürk, Nazif. "Mütevelli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2011.
- Tak, Ekrem. *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Tüfekçi, İbrahim. *Şer'iyye Sicilleri Işığında İslam Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uluerler, Sıtkı. *71 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili H. 1234-1236/M. 1818-1821*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Uysal, Zeynep. *Şer'iyeye Sicilleri Işığında Konya'da Gayrimüslimler (1650-1800)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerreme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Ünal, Mehmet Ali. *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.
- Üzüm, İlyas. "Mezhep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/526-532. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı. *Hac Menzilnamelerinde Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2018.

- Yılmaz, Fikret. *Amasya'nın Bir Numaralı Şer'iyye Sicili*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987
- Yücekaya, Hüsnü. "Amasya Şer'iyye Sicillerindeki Dokuma Ürünleri (1784-1880)". *History Studies Dergisi* 10/10 (2018), 291-306. <https://doi.org/10.9737/hist.2018.704>
- Zaim, Sabahaddin. "Vakıf Mevzuatının Aksayan Yönleri". Ankara: Kıbrıs Vakıf İdaresi Çalışmaları ve Türk Vakıf Medeniyetinde Vakıf Eski Eserlerinin Restorasyonu Seminerleri, 1989.